

Jan Czykwin

Заступніца : (творчасць Ларысы Геніюш)

Acta Polono-Ruthenica 1, 139-147

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Czykwin
Warszawa

Заступніца (творчасць Ларысы Геніюш)

Ларыса Геніюш жыла па суседству з намі, беластачанамі, „бела-вежцамі”, непадалёку, праз граніцу, у гарадку Зэльве. Паэтка трымала сталы кантакт з раднёй у Беластоку. Тут жыве яе адзіны сын, Юрка, з жонкай Валяй і дзяцьмі. Досыць часта ад яе прыходзілі пісьмы, асабліва ў сямідзесятых гадах. У іх яна да размовы аб сямейных справах, бывала, далучала і новыя вершы - калі не цэлы твор, то хоць фрагмент. Многа дзіцячай лірыкі, аздобленай яе каляровымі рысункамі-малюнкамі слала паэтка двум сваім унукам, Міхасю і Алесю. Праўдападобна, аднак, толькі частка з іх увайшла ў складзеныя Ларысай Геніюш дзве кніжкі - *Казкі для Міхаські* (1972) і *Добры дзень, Алесь* (1976).

У сваёй айчыне, якой Ларыса Геніюш паэтычным словам самахварна служыла ўсё жыццё, яна мужа выбрала лёс эмігранткі, лёс непаслушніцы. Замкнуўшыся жыць наводшыбе, у самотнасці, тым самым асуджала яна і сваю творчасць на няласку палітычных кіраўнікоў краіны ды змову маўчання прыслужных ім літаратурных крытыкаў.

Нарадзілася Ларыса Геніюш (дзявочае прозвішча Міклашэвіч) у 1910 годзе ў маёнтку Жлобаўцы Гродзенскага павета ў заможнай сялянскай сям’і. У той час беларуская вёска, пасля цяжкай працы на гаспадарцы, спявала то тужліва-сумныя, то бунтарскія і баявыя песні. У іх выказвалася душа народа, таго народа, які „ляжаў бяздзеянай, амаль бяспраўнай палітычна масай па ўсёй свёй зямлі і толькі цяпеў і стагнаў ад нястачы, прыніжэння і няволі”¹. Ларыса ўбірала ў сябе народную паэзію, песні, звычаі. Іх змест быў зместам і яе душы. У гэтай стыхіі яна найлепш сябе адчувала - і шкадавала на-

---

¹ Л. Геніюш, *Споведзь*, Мінск 1993, с. 7.

род. Яна глядзела на яго долю ўжо з вышыні ці не ідэалаў французскай рэвалюцыі. Яе сэрца рвала нацыянальная і сацыяльная несправядлівасць. І ў ёй спела прага змагання за волю для беларусаў.

Тым часам у канцы 1934 года закруціўся каля Ларысы „высокі, прыгожы сэрцаед”. А сталася гэта, як успамінае паэтка, так: „Ягоны бацька, убачыўшы мяне ў нашых сваякоў, так захапіўся тоненькай і паважнай дзяўчынай, што не забыўся аб гэтым расказаць сваяму сыну”². І вось праз нядоўгі час у доме Міклашэвічаў з’явіўся „стройны, худы, выгалены Янка Геніюш, пражскі студэнт і амаль ужо доктар!”³. Неўзабаве маладыя згулялі вяселле.

Янка Геніюш быў чалавекам „кансерватыўных” на той час поглядаў на грамадства. Студэнт-стыпендыст чэхаславацкага ўрада ў пачатку 20-х гадоў, ён як бы натуральна ўпісваўся ў асяроддзе дзеячоў беларускай палітычнай эміграцыі у Чэхаславакіі, той эміграцыі, якая не прызнала Савецкай Беларусі і жыла спадзяваннямі рэстаўрацыі Беларускай Народнай Рэспублікі з 1918 года.

У гэтае асяроддзе і ўвёў Янка Геніюш сваю маладую жонку, калі яна ў 1937 годзе - ужо амаль з трохгадовым хлопчыкам на руках - прыехала да яго ў Прагу. Яна была цёпла прынята многімі выдатнымі беларускімі дзеячамі з Рады БНР, для якіх, як і для яе, адзінай мэтай была барацьба за свае нацыянальныя інтарэсы. Прага дзейнасці ў імя народа, якая на радзіме затрымлівалася ў яе на ўзроўні інтуіцыйных прадчуванняў, у Празе набывала канкрэтнае вымярэнне і знаходзіла падтрымку. Працэс ейнага палітычнага выхавання, як паэтка-змагаркі, завяршала беларуская паэзія, у якую ўлюблены быў яе муж, асабліва ў творчасць Янкі Купалы⁴, і дзякуючы чаму і яна бліжэй пазнаёмілася з беларускай літаратурай.

Ларыса Геніюш увайшла ў асяроддзе бээнэраўскай эміграцыі як пуля ўваходзіць у ложа карабіна.

Вельмі праўдападобна, што на станаўленне больш мяккіх, у параўнанні з мужам, адносін да жывой рэчаіснасці і шырэйшых поглядаў на палітычныя працэсы Ларысы Геніюш паўплываў доктар

² Тамсама, с. 10.

³ Тамсама, с. 13.

⁴ Гл.: А. McMillin, *Introduction*. [у:] Л. Геніюш, *Вершы. Рукапісны зборнік з 1945-47 гг.*, Лондан 1992, с. III.

В. Тумаш, „цудоўны крытык і вельмі строгі патрабавальнік мае паэзіі”⁵.

Першыя вершы Ларысы Геніюш з’явіліся адразу пасля яе шлюбу, яшчэ ў Жлобаўцах, але яна іх нікуды не высылала. І вось цяпер, апынуўшыся раптам у чушым вялікім горадзе, у чэшскай Празе, „у чулым жаночым выябражэнні - як піша С. Брага - усё зырчэйшаю красою гараць успаміны пра далёкія сёлы роднай Гародзеншчыны. Не даюць спакою й водгаласы нацыянальна-вызвольнага змагання на землях Беларусі. І Ларыса Геніюш бярэцца за пярэ, каб сваю тугу па бацькаўшчыне перадаць у мастацкіх вобразах-вершах”⁶. Першы адазваўся на яе паэтычны голас В. Тумаш. „Ён і вёў мяне, як малую - піша яна ў *Споведзі* - вучачы, хвалячы й караючы, да большай паэтычнасці, лепшай формы верша, каб не агітацыя, а паэзія”⁷.

Дэбютным вершам Ларысы Геніюш быў верш пад загалоўкам *Беларуска* (1940 г.), твор вельмі цікавы сам па сабе, але усё ж ідэйна і вобразна ён не тыповы для паэзіі гэтай пэрыяду. Празскае асяроддзе беларускіх палітычных эмігрантаў, якое сардэчна прыняло маладую паэтэсу, жыло спадзяваннямі-марамі адбудовы сваёй незалежнай дзяржавы. Няма сумнення, што гэтае асяроддзе ўсё дыхала тым духам, які зарадзіўся ў часе бурлівага разгортвання масавага беларускага нацыянальна-рэвалюцыйнага руху 1918 - 1921 гг. і выліўся, між іншымі, у гэтак званую „ваяцкаю паэзію”, запачаткаваную Макарам Краўцовым і падхопленую затым і Алесем Гаруном, і Янкам Купалам, і Змітраком Бядулям, і Уладзімірам Жылкам. Відавочна, у тон культываваным тут баявым, „ваяцкім” заклікам і піша Ларыса Геніюш свой верш-заклік *Беларуска*.

У ім паэтка стварае, на „ваяцкі” лад, вобраз беларускай жанчыны-змагаркі, вобраз нетрадыцыйны, калі пад літаратурнай ды культурнай традыцыяй разумець адзін з першых жаночых вобразаў, створаных ва ўсходнеславянскіх літаратурах - вобраз Яраслаўны ў *Слове аб палку Ігаравым*. Яраслаўна плачам, замовамі і зваротам да магутных сіл прыроды хоча дапамагчы мужу вярнуцца дадому з поля бітвы. Лірычная геранія ў Ларысы Геніюш робіць наадварот -

⁵ Л. Геніюш, *Споведзь*, с. 53.

⁶ С. Брага, *Ларыса Геніюш*, [у:] *Ля чужых берагоў. Альманах твораў беларускіх эміграцыйных паэтаў і пісьменнікаў*, Мюнхэн 1955, с. 15.

⁷ Л. Геніюш, *Споведзь*, с. 53.

яна натхняе сваёй адвагай, смеласцю мілага пайсці змагацца „за родны парог”. „Пайдзі ў бой” - як бы намаўляе яна яго, - „я не буду сумаваць”. Яна ведае, што ім разам трэба будаваць Краіну: яму на полі боя, ёй - на гаспадарцы.

Аднак кожная вайна для жанчыны ёсць найперш расстанне з мілым і, Бог ведае, ці не назаўсёды. Ларыса Геніюш не магла не лічыцца з тым, што на полі бою „сناпы сцелюць галавамі, а мало-цяць жа стальнымі іх цапамі. На таку жыццё кладзецца неспадзейна, і душу ад цела веюць безнадзейна”⁸.

Калі да паэткі дайшла вестка пра страту ёю і другога брата, Расціслава, яна піша (паміж гадамі 1945 - 1947) верш *Ты казаў калісьці*, у якім аўтарка дае „люстэркавае” адлюстраванне сваёй першай, „ваяцкай” творчай пазіцыі.

Ты казаў калісьці: не сумуй, сястронка,
над пакутным Краем злітуецца Бог.
Барані і цеш Ты родную старонку,
а я буду бацькаў сцерагчы парог.
Ты казаў: п’яі нам соладка і звонка,
раскідай праменні жменнямі наўкруг,
я ж з усходам сонца роднай баразёнкай
весела сталёвы пакірую плуг.
Да Радзімы-маці разбудзі каханне,
запалі сэрцы вольнасці з агнём.
Хай народ працнецца, хай з няволі ўстане,
я ж засею гоні залатым зярнём.

У гэтых двух вершах рэквізіты паэтычнага свету цалкам супадаюць: бацькоўскі (родны) парог, Краіна, плуг, сеянне. Мяняюцца, як у люстэрку, ролі - цяпер мужчына выказвае жаданне сцерагчы „родны парог”, а жанчыне ўступае месца барацьбіта. Хоць ужо не літаральна са зброяй у руках, але паэтычным словам „бараніць і цешыць родную старонку”. Выпрабоўваючы гэтакі варыянт грамадзянскіх павіннасцяў жыццёва і біяграфічна больш праўдапа-

⁸ „Слова аб палку Ігаравым”. *Пераспеў Янкі Купалы*, [у:] Янка Купала. *Спадчына. Выбар паэзіі Янкі Купалы*, Нью Ёрк - Мюнхэн 1955. с. 479.

добны для самой Ларысы Геніюш, паэтка завяршае твор усё-такі трагічнай высновай. У апошняй страфе яна піша:

Не змаглі мы гора, сокале, з табою,
плача маё сэрца, стогне цэлы край.
Паплыве ў Нёман кроў яшчэ струёю
із народных ранаў... Ах, бывай, бывай!

„Ваяцкая” пазіцыя, выказаная Ларысай Геніюш у вершы *Беларуска*, яшчэ ў пражскі перыяд творчасці адкідаецца ёю як пастава неўласцівая яе паэтычнаму і жаночаму светаўспрымання⁹. Паэтычныя творы 1945 - 1947 гг. маюць ужо цалкам іншую метафору: цяжкая дарога, крыж, пакутніцтва, пакорна-хрысціянскае спадзяванне на Бога, чаканне цуду ацалення - айчыны і народу.

На пачатку 1943 года ў Празе з’яўляецца паэтычны зборнік Ларысы Геніюш *Ад родных ніў*, у які ўвайшлі вершы з 1940 - 1942 гадоў. „З першых старонак кнігі мяне да глыбіні душы ўскалыхнулі - пісаў Пятро Глебка - бязмежны смутак і гора чалавека, адарванага ад радзімы”¹⁰.

Як бачым, ужо на самым пачатку паэтычнага шляху Ларыса Геніюш нібыта прадбачыла, нібыта прадвызначыла свой пакутны лёс пісьменніцы. А пакуты яе і ўсе далейшыя жыццёвыя нягоды пачыналіся (і звязваліся ў горадзіеў вузел) і з сямейнай трагедыі (у савецкіх канцлагерах загінулі маці, бацька і брат паэтки), і з драматычна-асабістых памылак палітычнага выбару, калі неразважна хапілася за нацызм як альтэрнатыву сталіншчыны, і, урэшце, з тугі па айчыне.

Тэма айчыны - цэнтральная тэма ўсёй творчасці Ларысы

⁹ Пасля ссылкі Ларыса Геніюш сама дала да гэтай тэмы аўтарскую „папраўку”. У вершы *Жаночы клопат* яна, між іншым, пісала:

У кволых пальцах мяча не ўтрымаць,
меч - для дужых мужчынскіх далоняў.
Нараджаць нам, не забіваць,
ўзгадаваўшым жыццё ў сваім лоне.

¹⁰ Цыт. за: Б. Сачанка. *Мудрасць продкаў у гарачай крыві*, [у:] Л. Геніюш, *Белы сон. Вершы і паэмы*, Мінск 1990, с. 4.

Геніюш. Аб чым бы яна ні гаварыла, ці то аб каханні, прыгажосці беларускай прыроды, народных звычаях, беларускім характары, ці аб справах палітычных і грамадскіх, мілых сэрцу альбо трагічных, яна заўсёды гэтым самым хацела выказаць і выказвала сваю адчайную любоў, сваю адданасць толькі роднаму парогу, радзіме, бацькаўшчыне, айчыне, Беларусі. Пры чым Беларусь у яе творах усюды асацыіруецца з вёскай, сялянствам, зямлёй. Яна параўноўвае чалавечае жыццё з полем, людзей з прыродай, гаворыць, што закон зямлі гэта і „наш святы закон”. Сябе таксама яна называе, адназначна і з гордасцю, сялянкай: „Сялянка я з душой маёй шырокай/ і з думкамі, як Нёмана уздым”; „Маё сэрца з зямлёю зраслося”; „О зямля!/ Сноў сялянскіх калыска,/ беларуская нашая доля”; „З паганцаў я./ Красе зямлі малюся”; „Сялянка. Веру ў розум, веру ў працу./ У чарназём. У цёплы дождж з гары”.

У час скалектывізаванай сельскай гаспадаркі, калі хваробліва разрасталася абыякавасць людзей да зямлі, а то і варожасць, такія вершы Ларысы Геніюш гучалі як эстэтычна-патрыятычныя пракламацыі.

Сялянскі менталітэт аўтаркі *Ад родных ніў* паясняе нам, чаму яна ўсё-такі не магла пісаць „ваяцкіх” вершаў. Ларыса Геніюш у самой аснове мела сялянскую натуру. Невыпадкова ў пражскі перыяд творчасці з верша ў верш лейтматывам праходзіць жаданне быць на радзіме, у вёсцы.

Там толькі хочацца, хочацца быць,
дзе родныя, сумныя далі,
дзе поле узорнай раўнінай ляжыць,
калышацца жытню хваляй.

(Там толькі)

Яе спосаб думання, душэўны склад быў тыповы для вясковых людзей, характар якіх складаўся з двух як бы супярэчлівых рысаў: пакорлівасці, цяглікасці, кансерватыўнасці думання (зацыкленнасці, як цяпер можна было б сказаць) і нейкай прыроднай вынослівасці, цвёрдасці, трываласці, непадатлівасці. Вось такая таленавітая ад прыроды, сялянская з крыві і косці, Ларыса Геніюш не магла не адгукнуцца на сялянскую Беларусь. Сялянская радзіма за-

сланяла вочы паэтцы, не давала бачыць нічога іншага на чужыне. І для гэтай радзімы яна дэкларавала вынесці найбольшыя пакуты (нпр: „О, знай тагды, што для цябе, мой Краю, мой шматпакутны, для Цябе жыла”; „Мне жыцця для Цябе не шкада”). Як бы стараючыся адхіліць усё злое ад роднага краю, паэтка - жывучы ў аддаленні - пачынала ідэалізаваць жыццё беларускай вёскі, свет сялянскай працы і побыту (гл. вершы: *Ёсць край адзін, Край мой, Майму сыночку, О краіна...*). Пры тым сама яна, абяцяючы злажыць на алтары айчыны найбольшую ахвяру, хутка ўваходзіла ў ролю апосталкі, мучаніцы, заступніцы Беларусі.

Дай адкупіць мне цярпеннем паэта
волю і долю, і шчасце народу.
(*Божа...*)

І тым не менш, нават у яе, бескампраміснай да фанатычнасці заступніцы гаротнай Радзімы, пад канец вайны „найбольшае жаданне было ехаць як найдалей з Прагі, каб пазбегнуць лёсу маіх бацькоў, які быў страшнай рэальнасцю - піша Ларыса Геніюш у *Споведзі* і тут жа дадае - Вялікай мужнасцю было стрымаць сябе й не ўцячы, калі ўцякалі найразумнейшыя”¹¹. І хоць ва ўспамінах паэтка звальвае ўсю віну за тое, што не ўцяклі далей на захад ад бальшавікоў на мужа, якога „паслухалася першы раз”, то, аднак, нікуды яна не магла выехаць, у ніякія Амерыкі і Аўстраліі, бо ведала, што з’яўляецца пажыццёва падданай толькі Бацькаўшчыны, што апантана айчынай.

5 сакавіка 1948 года паэтка разам з мужам была арыштавана ў Чэхаславакіі савецкімі энкавэдыстамі „як ваенны злачынца” і перавезена ў Мінск, дзе яе дапытваў сам міністр унутраных спраў Цанава. У лютым 1949 года Вяхоўны суд БССР прыгаварыў Ларысу Геніюш да 25 гадоў папраўча-працоўных лагераў (столькі ж гадоў атрымаў і муж). „Пасля гэтага ўсякі след аб ёй загінуў”¹² - напісаў ў 1955 годзе пра Ларысу Геніюш С. Брага ў выдадзеным у Мюнхене альманаху беларускіх эміграцыйных паэтаў і пісьменнікаў *Ля чужых берагоў*.

¹¹ Л. Геніюш. *Споведзь*, с. 101.

¹² *Ля чужых берагоў*, с. 155.

Аднак насуперак усяму ліхому на свеце Ларыса Геніюш выжыла, выйшла з лагера. У 1956 годзе яна з мужам вярнулася ў колішнюю Зэльву, але савецкага грамадзянства не прыняла да канца свайго жыцця. Гэтай паставай паэтка выявіла сваю сялянскую ў добрым значэнні слова паслядоўнасць, грунтоўнасць характару, і з гэтага часу была зэльвенскай непаслушніцай.

Гэта прынцыповасць Ларысы Геніюш, смеласць адстаяць свой пункт бачання, жыць самотна, імпанавала шмат каму з маладой беларускай інтэлігенцыі і давала прыклад усяму пісьменніцкаму гурту жыць з паднятай галавою. Вось якую рэфлексію занатаваў У. Калеснік пасля сустрэчы 1963 года з зэкаўкай: „Незалежнасць, асабістая пазіцыя для кожнага з нас былі не толькі штодзённым клопатам, але і сэнсам жыцця. Змаганне за права на сваю думку забірала ў кожнага з нас процьму сіл, кідала ў пот і ў холад, зганяла сон з вачэй, смылела і шчымела ў душах. Зэльвенскай пустэльніцы было як быццам лягчэй, бо яна мела ўжо за плячыма тое, што магло чакаць кожнага. Прайшла сваю Галгофу і стала зайздросна вольнай”¹³.

Вось як трагічна паварочвалася гісторыя: карыстальнікі савецкай свабоды, інтэлігенцкі істэблішмент пачынаў зайздросціць тым, хто вызваляўся ад гэтай свабоды праз апраметную.

Катаржная праца і клімат Поўначы не зламлі Ларысы Геніюш як паэтку. Вершы яна складала і там, у лагера Інта і ў лагера Абезь. Асеўшы ў ціхай, прыгранічнай з Польшчай Зэльве, яна прадаўжала мастацкім словам служыць свёй Радзіме. У 1967 годзе выйшаў яе зборнік *Невадам з Нёмана*, а ў 1982 - *На чабары настоена*.

У гэтых кнігах паэтычны свет будаваўся з будзённых пачуццяў, радасцей, задуменняў, успамінаў - ціха, хораша, без крыклівых слоў, без дэкларацыяў. Паэтка з любасцю апісвала і хатнія пажыткі, як бы ўпершыню захапляючыся іхнім бескарыслівым існаваннем, і народныя звычаі ды абрады, з якіх ткаліся ўстойлівыя хрысціянскія вартасці, „залатыя паясы” для айчыны, і блуканне слядамі памяці, заслухаўшыся ў хвалі прыліваў і адліваў шчасця-болу, і нятускную красу родных мясцін. З някідкіх дэталей яна стварала сугестыўныя

¹³ У. Калеснік, *Усё чалавечасе. Літаратурныя партрэты, артыкулы, нарысы*, Мінск 1993, с. 76.

вершы пра чалавечую праўду быцця. Ад роднага да народнага раз-
расталася ўспрыманне лёсаў чалавечых, ад звычайнага абразка да
прытчы адбывалася жанравае развіццё.

Лірычныя творы з гэтых двух зборнікаў заварожваюць нейкай
простай, фальклорна-сялянскай глыбокай мудрасцю, пакрытай аква-
рэльнымі мазкамі жалю, смутку, горычы, настальгіі, спачування,
трагедычнасці.

Акрамя светлых вершаў пісала паэтка і палітычную лірыку. За-
роджаная ў нетрах ейнага эміграцыйнага жыцця, складаная затым
у лагерах, яна прагучала з асаблівай сілай гневу найперш у па-за
цэнзурных выданнях і публікацыях. Гнеў свой Ларыса Геніюш кіра-
вала супраць сталінізму, той жудаснай ідэалогіі, якая вяла мільёны
людзей да бездухоўнасці, да поўнай дэградацыі ды азвярэння.

У лагерных вершах Ларыса Геніюш не адчувала сябе ахвярай
той ідэалогіі, а свядомай змагаркай супраць сістэмы за чалавеч-
насць, за радзіму, за нацыянальнасць. Відаць, таму ў яе вершах няма
рытарычных пытанняў ахвяры: за што? Няма ніякіх скаргаў, апраў-
данняў у сваёй невінаватасці. Няма, урэшце, ніякіх ілюзій, уласцівых
многім тады арыштаваным, якія верылі, што моў калі там, у Крамлі,
даведаюцца, то разбяруцца і адпусцяць. Такіх ілюзій у яе не было,
хоць паэтка таксама ж жыла надзеямі, спадзяваннямі і таксама пы-
талася. Але „я пыталася толькі ў Бога: за што?”¹⁴

Многімі сваімі творамі аўтарка *Ад родных ніў* па-чалавечы
смела і па-мастацку арыгінальна адлюстроўвала адну з найбольшых
драмаў нашай эпохі, калі ішлі к сабе ў халодныя абдымкі дзве
няроўныя сілы: па-мацярынску любячая свой край, народ і зямлю,
сардэчная, беражлівая ды па-жаночы гнеўная, не зломленая духам
беларуская жанчына, „асвечаная ідэалістка”¹⁵ і азвярэлая сістэма,
паграбуючая ўсё новых і новых неімаверных чалавечых ахвяраў.

¹⁴ Л. Геніюш, *Споведзь*, с. 72.

¹⁵ Самаакрэсленне паэткі. Гл.: *Споведзь*, с. 67.